

Kicsi Sándor András

Buráca, bureti, xuxur

A 'gomba' jelentésű szók
a környező cigány nyelvjárásokban

Az etnobiológia kutatói, az összehasonlító adatok kellő bőségének birtokában, tulajdonképpen csak az 1980-as évektől figyeltek fel arra, hogy a földművelő társadalmak tagjai általában lényegesen jobban ismerik környezetük növény- és állatvilágát, mint a gyűjtögetők (például Berlin 1992: 98, 131, 285–8). Ennek magyarázatát elsősorban abban látják, hogy a földművelő társadalmak jobban ki vannak szolgáltatva a rossz időjárásnak és egyéb esetleges, létfenntartásuk számára kedvezőtlen körülményeknek, s így a földművelés révén is megszerzett tudást előszeretettel terjesztik ki teljes élő környezetükre.

A történeti Magyarország cigány etnomikológiája azért is érdekes, mivel magyar nyelvterületen – Gömörtől Háromszékig – a gyűjtögető tevékenységet, így gombászást űzők jelentős része (a XX. század második felére helyenként többsége) cigány, és a helyi magyar etnomikológiai hagyomány jelentős része tőlük gyűjthető (például Zsigmond 1997: 71). A cigányok ősei feltehetően eredetileg Indiában a kaszton kívüli („pária”, „érinthetetlen”) domba csoportba tartoztak (Vekardi 1981: 416–420), s Északnyugat-Indiában (talán Rádzsasztánban) gyűjtögető életmódot folytattak. A gombafogyasztás Indiában csak néhány felsőbb hindu kaszt számára tilos (Wasson et al. 1986: 89).

Érdekes módon az eredetileg gyűjtögető életmódot folytató cigányok nyelvjárásaiban elvéve akad vadon termő növényt (továbbá erdei állatot, halfajtát) jelölő állandósult szó. Ennek megfelelően a különböző nyelvjárásokban a 'gomba' jelentésű szó általában valamely környező nyelvből jövevényt: németországi szinten a németből a *švámo* (Mészáros 1980: 31), balkáni oláh-cigány a délszlávból a *čupérka* (Uhlik 1947: 46, 111), magyarországi oláh-cigány a románból a *buráca*, kivételes a több nyelvjárásban is megőrzött *huhur*, *xuxur* (Tálos 1999: 236). A cigányban egyébként hagyományosan kedvelt, de viszonylag perifériális táplálékot jelölő szó lehet jövevényt, például a nyugat-európai (például szinten) cigány nyelvjárásokban a sün *níglo* elnevezése a németből jövevényt (Mészáros 1980: 38; Kicsi 1990: 1147). Valószínűleg – az átfogó elnevezések mellett – jellegzetesen cigány részletező gombanév nincs. A cigányok azonban általában a helyi hagyományokra támaszkodva jól ismerik környezetük gombáit. (Zsigmond Győző hívta fel a figyelmemet, hogy Székelyföldön főleg a férfiak gombásznak, a cigányok közül főleg a nők. Ő maga 1992 őszén a sepsiszentgyörgyi piacon úgy találta, hogy a magyar gombaárusok főleg férfiak, a cigányok főleg nők voltak.)

Ami a magyarországi oláh cigányban a románból *buráca* alakban meghonosodott (Rostás-Farkas & Karsai 1991: 27, 181; Tólos 1999: 236) szót illeti, a románban a két átfogó 'gomba' jelentésű terminus közül a *ciupercă* (többes számban *ciuperci*) délszláv jövevényszó, a *burete* (többese *bureți*) a latin *boletus* (tipikusan a tinóruféléket jelölő szó) folytatása. Az erdélyi szászban a románból jövevényszó a *Burets* (Brenndörfer 1902: 14; Krauss 1943: 627), de a németben általánosan használatos *Pilz* (ófelnémet *buliz* 'gomba') is a latin szó származéka.

Ami a cigány, ezen belül lovári oláh cigány (Hutterer & Mészáros 1967: 75; Rostás-Farkas György & Karsai Ervin 1991: 49, 181) és kárpáti cigány (Romano Rácz 1994: 32, 73) *huhur*, *xuxur* 'gomba' szót illeti, melyet németországi és csehországi cigány nyelvjáráásokból is regisztráltak, s már August Friedrich Pott (1844–45) és Franz Miklosich (1872–81) is feljegyzett, valószínűleg ősi örökség Indiából, s etimológiai kapcsolatba hozható a pandzsábi *kukkar-muttā*, hindi *kukurmattā* 'gomba', szó szerint 'kutyavizelet' szókkal (Tólos 1999: 236).

Gordon Wasson nyomán Claude Lévi-Strauss mutatott rá a 'légyölő galóca', 'más gombák', 'kutyavizelet', 'emberi vizelet' korrelációk elterjedtségére egyes ázsiai kultúrákban (1973: 271), s ez egyben az oroszban (*sobačij grib*, Merkulova 1967: 151, 201) és a környező nyelvekben (például zürjén *pon-tsak*, Fokos-Fuchs 1959: 816, 1073) elterjedt 'kutyagomba' ('mérgező gomba') elnevezéstípus egy lehetséges magyarázata is. Tólos Endre rekonstrukciója szerint a cigány

xuxur eredeti formája a pandzsábi és hindi szókhöz hasonló *xuxur-mutro 'kutyavizelet' lehetett, de mivel a *xuxur* szót 'kutya' jelentésében kiszorították a *dzhukel* (Romano Rácz 1994: 27, 81), *zhukel* (Rostás-Farkas & Karsai 1991: 128, 211) stb. változatai, önmagában a *xuxur* vett fel 'gomba' jelentést (Tólos 1999: 236).

A cigány és a pandzsábi, hindi szók etimológiai összetartozása nagyon valószínű, ugyanakkor nem elképzelhetetlen a *xuxurt* hangfestéssel sem magyarázni. Az alábbi német, latin, francia, portugál, újjörög szókkal való etimológiai kapcsolatuk azonban – a kulturális érintkezés lehetősége hiányában – meglehetősen valószínűtlen.

A nagy őzlábgomba (*Macrolepiota procera*) *kukumuki(gomba)*, *kukimukigomba* elnevezése az 1945-ös kitelepítésekig sváb, de jelentős gombászati hagyományokkal rendelkező Nagykovácsiból a német *Kuckermucken*, *Guckemucke* stb. változatok egyikének átvétele lehet (Gregor 1973: 21–22), s a szó etimológiája továbbbi szájakon egészen messzire vezethet. Etimológiai kapcsolatba hozható ugyanis a nálunk ritka csigagombafajok (*Hygrophorus* spp.) megnevezésére használatos latin *fungus cocco rubior* és hasonló gombanevekkel (Maggioli 1977: 63–64, 148), továbbá az ugyancsak latin *cucumago*, provenzál *coucoumèlo* (ennek átvétele a selyemgomba, *Amanita vaginata* egyik francia népi neve, a *coucoumel*, Grigson 1978: 24), portugál *cogumelo* 'gomba' szókkal. Csak hangzásra hasonló az újjörög *kokkinomantaro* 'vörös gomba'.

Irodalom

- Berlin, Brent, *Ethnobiological Classification. Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1992.
- Brenndörfer János, *Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben*, Bp., A szerző tulajdona, 1902.
- Fokos-Fuchs, D. R., *Syrjänisches Wörterbuch*, Bp., Akadémiai, 1959.
- Gregor Ferenc, *Magyar népi gombanevek*, Bp., Akadémiai, 1973.
- Grigson, Jane, *The Mushroom Feast*, Harmondsworth, Penguin, 1978.
- Hutterer Miklós & Mészáros György, *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1967.
- Kicsi Sándor András, „Csigaevők-e a magyarok?“, *Holmi* 2(1990)10, 1146–50.
- Krauss, Friedrich, *Nösnerländische Pflanzennamen. Ein Beitrag zum Wortschatz siebenbürger Sachsen*, Beszterce-Bisztriz, Carl Csallner (Erdélyi Tudományos Intézet), 1943.
- Lévi-Strauss, Claude, „Les champignons dans la culture. A propos d'un livre de M. G. Wasson“, *L'Homme, Revue Française d'Anthropologie*, 10(1970)1: 5–16., in: Lévi-Strauss, Claude, *Anthropologie structurale deux*, Paris, Plon, 1973, 263–279.
- Maggiulli, Gigliola, *Nomenclatura micologica latina*, Genova, Instituto de Filologia Classica e Medievale, 1977.
- Merkulova, V. A., *Očerki po ruszskoj narodnoj nomenklature rastenij*, Moskva, Nauka, 1967.
- Mészáros György, *A magyarországi szinto cigányok*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1980.
- Romano Rácz Sándor, *Kárpáti cigány–magyar, magyar–kárpáti cigány szótár és nyelvtan*, Bp., Balassi, 1994.
- Rostás-Farkas György & Karsai Ervin, *Cigány–magyar, magyar–cigány szótár*, Bp., Kossuth, 1991.
- Tálos Endre, „Etymologica zingarica“, *Acta Linguistica Hungarica* 46(1999)3–4, 215–268.
- Uhlik, Rade, *Srpskohrvatsko–ciganski rečnik*, Sarajevo, Svjetlost, 1947.
- Vekerci József, „Nyelvészeti adalékok a cigányság őstörténetéhez“, *Nyelvtudományi Közlemények* 83(1981)2, 409–421.
- Vekerci József, *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára*, Bp., Terebess, 2000².
- Wasson, R. Gordon et al., *Persephone's Quest. Entheogens and the Origins of Religion*, New Haven & London, Yale University Press, 1986.